

תקיעת שופר כקורבן

לזכרם הטוב של קרוביי וחבריי הקדושים,
ידידיה רזיאל, נערן אשחר ושי פיזם
עדיני נפש, תלמידי חכמים ויראי א-להים,
שנזעקו לקול תרועות השופר של מלחמת עזרת ישראל מיד צר
והנם כעולה תמימה לפניו יתברך

א. פתיחה

ב. מצוות השופר בגופו: שלוש סוגיות

1. ירושלמי: מחלוקת על שופר של עבודה זרה
2. בבלי: שופר של איסורי הנאה

3. שופר שניקב

ג. תקיעת שופר כקרבן

1. תקיעה בשופר של איל

2. שופר כעבודת פנים

3. שופר של בהמה טמאה

4. מקום התקיעה

5. שופר לזיכרון

6. ביקור ממום

7. שופר בעל מום

8. כהן לתקיעה

ד. סיכום

א. פתיחה

בספרו 'מים, בריאה והתגלות', פורש הרב יעקב נגן מערכת השוואות בין ארבעת המינים הניטלים בחג הסוכות, לקרבנות.¹ הרב נגן מזכיר גם קשר בין השופר והקרבן, אך הוא מדגיש את ההבדל שישנו בין השופר לארבעת המינים:²

1. הרב יעקב נגן, מים, בריאה והתגלות: חג הסוכות במחשבת ההלכה, עתניאל תשס"ח, עמ' 83-122. מערכת השוואות זו משתלבת בקשר ההדוק שמציג הרב נגן לאורך כל הספר בין חג הסוכות ומצוותיו לבית המקדש. תודתי נתונה לרב נגן על שהעניק לי את הספר הזה.
2. שם עמ' 94-95. הרב נגן מבסס את דבריו על הירושלמי, שאותו נראה להלן, ושדווקא בו משתקפת – לדעתנו – גם התפיסה ההפוכה.

במצוות שופר, כמו במצוות ארבעת המינים, האדם משתמש בחפץ כדי לבצע את המצווה. ואולם, אין דומה תפקידו של השופר במסגרת מעשה התקיעה בו לתפקידם של ארבעת המינים בנטילתם; בניגוד לארבעת המינים, המהווים מוקד המצווה, אין השופר אלא אמצעי להפקת קולות... לעומת זאת, לגבי ארבעת המינים, חלה המצווה ב'גופם', ואינה משמשת אמצעי לקראת מטרה חיצונית להם. לפיכך יש להקפיד על איכותם של המינים – על כך שיהיו ללא מום, תמימים, שלא ייפסלו בטרפה, ושיהיו ראויים לאכילה. ומשום כך חשובה בעלותו של מקיים המצווה עליהם. אב-טיפוס של יחס כזה אל תשמיש הקדושה ניתן לראות בקרבנות. בעבודת הקרבנות, אין הקרבן אמצעי לביצוע הפולחן בלבד; הוא עצמו מוקרב לה'.

בדבריי שלהלן, אנסה להראות שגם בין שופר לקרבנות ישנה מערכת השוואות מפותחת, ואשר חלקה נשען על הקשר בין שופר לארבעת המינים, שהם – כפי שהוכיח במישור הרב נגן – הוקשו לקרבנות בעניינים רבים.³

ב. מצוות השופר בגופו: שלוש סוגיות

הרב רבין שושטרי הקדיש מאמר שלם לשאלה האם את מצוות השופר מקיימים בגופו של השופר, או שמא בקולו.⁴ את הכרעתו של הרב נגן כבר ראינו לעיל, אך הרב שושטרי מגיע למסקנה אחרת. לדבריו, בדברי חז"ל חלה התפתחות מסוימת, שמגמתה המעבר מראיית השופר כאמצעי למצווה, לראייתו כחפץ של מצווה. את המגמה הזאת מראה הרב שושטרי דרך שלוש סוגיות, שאת סיכומן נציג להלן:

1. ירושלמי: מחלוקת על שופר של עבודה זרה

הירושלמי במסכת סוכה (פ"ג ה"א), דן בהשוואה בין דינו של לולב של עבודה זרה, לדין שופר של עבודה זרה. וכך הוא אומר:

3. אחרי כתיבת הדברים, ראיתי את דברי הרב יהודה זולדן, מועדי יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ח, עמ' 47-65; מאמרם של הרבנים מאיר נהוראי וחיים נבון, תקיעת שופר כקורבן, עלון שבות בוגרים כד (תשע"א), עמ' 23-29; ואת מאמרו של הרב בניהו ברונר, תקיעת שופר בראש השנה במקדש, מעלין בקודש לד (תשע"ז), עמ' 95-104. בשלושת המקומות התייחסות לנידון דידן, ושיקעתי מדבריהם בהערות.

4. הרב רבין שושטרי, מצוות השופר בקולו או בגופו?, סידרא לד (תשפ"ב), עמ' 143-163. יתכן שישנו קשר בין שאלה זו למחלוקת הידועה אם מצוות השופר היא בתקיעה (שו"ת הרמב"ם (בלאו) סי' קמב, ועוד) או בשמיעה (ר"ת מובא ברא"ש ר"ה פ"ד סי' י, ועוד). לדעתי מחלוקת זו קשורה לשאלה אם השופר מיועד לאדם, והוא אומר לו "עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם" (רמב"ם, הלכות תשובה פ"ג ה"ד), או ש"עיקר קיום תפילה שבשופר הוא בתורת זעקה ובקשת רחמים" (כדברי הגרי"ד סולובייצ'יק, מסורה ב (תש"ן), עמ' טז). דברי הרב סולובייצ'יק יכולים להתקשר לדברינו, כיוון שמקורן של התפילות הוא בקרבנות.

שופר שלע"ז ושלעיר הנידחת, ר' לעזר אמ': כשר. תני ר' חיייה: כשר, תני ר' הושעיה: פסול. הכל מודין בלולב שהוא פסול. מה בין שופר ומה בין לולב? אמר ר' יוסה: בלולב כת' "ולקחתכם לכם" – משלכם, לא משלאיסורי הניייה; ברם הכא "יום תרוע' יהיה לכם" – מכל מקום. אמ' ר' לעזר: תמן בגופו הוא יוצא, ברם הכא בקולו הוא יוצא, ויש קול אסור בהניייה!;

הירושלמי מציג מחלוקת משולשת לגבי שופר של עבודה זרה: רבי הושעיה פוסל אותו, רבי יוסה ורבי לעזר מכשירים שניהם, אך הם חלוקים לגבי הטעם. טעמו של ר' לעזר הוא זה שעמד בתשתית דבריו של הרב נגן, ואכן הוא אומר במפורש שמצוות השופר איננה בגופו, אלא בקולו, אך דעת רבי הושעיה הפוסל ודאי איננה כן – הרי אם מצוות השופר היא בקולו, אין סיבה לפסול שופר של עבודה זרה, וכפי שתמה רבי לעזר: "ויש קול אסור בהניייה?". נמצא, שר' הושעיה דווקא סבור שמצוות השופר כן מתקיימת בגופו, וכדברי הרב נגן, "אב-טיפוס של יחס כזה אל תשמיש הקדושה ניתן לראות בקרבנות. בעבודת הקרבנות, אין הקרבן אמצעי לביצוע הפולחן בלבד; הוא עצמו מוקרב לה".

דעתו של ר' יוסה עדיין זוקקת בירור. מצד אחד, אין הוא מסתפק בטעמו של רבי לעזר, ודבר זה מטה כלפי גישת קיום המצווה בגופו, אך מצד שני אין הוא פוסל שופר של עבודה זרה. מדוע? הרב שושטרי מסביר, שבדומה ללולב, ר' יוסה מצריך בעלות גם בשופר, אלא שבשופר ישנה גזרת הכתוב מיוחדת, המרבה שופר של עבודה זרה, שהוא מקרה ביניים – מצד אחד יש עליו בעלות, ומצד שני אסור להנות ממנו.⁵ נמצא שבאופן עקרוני, ר' יוסה תופס את מצוות השופר דווקא בדומה לר' הושעיה – קיום מצוות השופר היא בגופו, ולא בקולו.⁶

2. בבלי: שופר של איסורי הנאה

סוגיית שופר של איסורי הנאה מופיעה גם בבבלי (ראש השנה כח ע"א), והרב שושטרי מוצא בה מחלוקת משולשת המתאימה למחלוקת שבירושלמי:

א. דעתו הראשונה של רבא, שלא יוצא ידי חובה גם בשופר של עולה (=שופר שהופק מבהמה שמיועדת לקרבן עולה) וגם בשופר של שלמים, מתאימה לדעתו של רבי

5. הרב שושטרי מפנה (שם בהע' 8) לדברי בעל 'קצות החושן' (סי' תו סק"ב), הסובר שאיסורי הנאה אכן נמצאים במצב ביניים שכזה: מצד אחד הם נחשבים בבעלותו, ומצד שני הם לא בבעלותו עד כדי כך שיוכל להפקיר אותם. ובלשונו: "אלא דאיסורי הנאה אף על גב דלאו ברשותיה קאי אבל בעלים מיהא אית ליה". מצב ביניים זה הוא מה שמכשיר ר' יוסה.

6. עי' בעמ' 145–146, ובהערות, שם מבסס הרב שושטרי את פירושו הזה – ואף מוצא אותו בדברי ה'פני משה' – ולאורו הוא מבאר גם את המשך דברי הירושלמי, ממנו עולה שר' יוסה פוסל בשופר גזול.

הושעיה בירושלמי, התובע בעלות מלאה על השופר, ולכן פוסל שופר של עבודה זרה בדומה ללולב של עבודה זרה.

ב. דעתו השניה של רבא, אחרי שחזר בו, המכשיר בדיעבד גם שופר של עולה וגם שופר של שלמים, מתאימה לדעת רבי לעזר בירושלמי, לפיו קיום המצווה הוא בקול ולא בגוף השופר, ולכן אין כל משמעות לאיסורים הנעשים בשופר.

ג. דעת רב יהודה, הפוסל שופר של שלמים אפילו בדיעבד ומכשיר שופר של עולה בדיעבד, ובהמשך מכשיר (בדיעבד) גם שופר של עבודה זרה, מתאימה לדעת ר' יוסה בירושלמי. מצד אחד המצווה היא בגוף השופר, ולכן שופר של שלמים, השייך לקודש ולא לתוקע, פסול. מצד שני, שופר של עבודה זרה, שנמצא בבעלות גבולית – כשר.

סוגיית הגמרא מבארת את דעת האמוראים הללו באופן שונה, כדרכה,⁷ כמו שהסביר רמב"ן (חולין פ ע"ב): "דמפרשי בגמרא מימרא דאמוראי, ובמסקנא צריך לומר שלא שמעו מהם כן, וצריך לפרשם בפנים חדשות". סתם התלמוד מנהל את הדיון כולו סביב הכלל 'מצווה הבאה בעבירה', שכולם מסכימים באופן עקרוני שהוא אמור לפסול שופר של איסור, והשאלה היא רק אם במקרה זה הוא חל או לאו.⁸ כלומר, בסתם התלמוד בסוגיית הבבלי כבר ברור לכולי עלמא שקיום המצווה הוא בגוף השופר, ולא בקולו. אם למדנו ש"כל זמן מאיר בתכונתו" (אגרות הראי"ה ח"ב, איגרת שעח), הרי שסתם התלמוד מקרין עלינו אור אחר מזה של האמוראים, ושומה עלינו להבינו.

3. שופר שניקב

אחד מפסולי השופר הנזכרים במשנה הוא "ניקב וסתמו", ודינו הוא: "אם מעכב את התקיעה – פסול, ואם לאו – כשר" (ראש השנה ג, ו). על פניו, הלכה זו איננה מתייחסת לגופו של השופר, אלא לקולו. באופן עקרוני אין לנו בעיה שהשופר יהיה אפילו מנוקב ככברה, כל עוד קולו לא נפגע מכך.⁹ אך גם כאן הגמרא מביאה ברייתא המעבירה את המוקד מקולו של השופר לגופו:

7. דבריהם של ראשונים נוספים בעניין זה מובאים במאמרו של יהושע דוד אלישיב, הרקע העיוני לשיטת רבדים, אתר 'דעת': <https://www.daat.ac.il/daat/toshiba/horaat/hareka-2.doc>, הע' 46 ועוד. יש לציין, שגם לסתמא דגמרא, שטעמו של רב יהודה הוא פסול של 'מצווה הבאה בעבירה', נוצר קשר אמיץ לעבודת הקרבנות, וכפי שנציין להלן בפרק ג סעיף 5, סביב דברי הריטב"א.

8. הגמרא מסבירה את דעת רבא, המכשיר שופר של איסורי הנאה, בכלל "מצוות לאו ליהנות ניתנו", כלומר, במקרה זה השופר איננו של איסור, כיוון שהתוקע לא עובר על האיסור. אך ברור לו שאם היה עובר על האיסור – היה השופר פסול, וכפי שהוא סובר בדעתו הראשונה. כלומר, הוא איננו מקבל את נימוקו של רבי לעזר, "וכי יש קול אסור בהנאה?!".

9. המשנה אמנם מתייחסת לפסולים השייכים וודאי בגופו של השופר: "שופר שנסדר ודבקו פסול, דבק שברי שופרות פסול", אך אין בכך כדי להכריע שקיום המצווה היא בגוף. גם אם קיום המצווה בקול,

ניקב וסתמו, בין במינו בין שלא במינו – פסול. רבי נתן אומר: במינו – כשר, שלא במינו – פסול.

שתי הדעות בברייתא כלל לא מתייחסות לשינוי הקול של השופר! לולא ידענו שישנה משנה כזאת, לא היינו מעלים על דעתנו שקול השופר מהווה שיקול בשאלת כשרותו או פסלותו.¹⁰ לדברי חכמים, שופר שניקב פסול, ולדעת רבי נתן אם הוא נסתם במינו אזי הוא כבר איננו 'בעל מוס', והוא כשר – התייחסות מובהקת לגוף השופר, ולא לקולו.¹¹

ג. תקיעת שופר כקרבן

בראשיתו של הדיון, הבאנו את דברי הרב נגן, המניח שאם קיום מצוות תקיעת שופר היה בגוף השופר ולא בקולו (מה שאין כן לדעתו, כאמור), היה בדבר זה מעין אמירה של חז"ל, שהם תופסים את מצוות השופר כקשורה בצורה מסוימת לקרבן. בסעיף הקודם הראינו שיש כמה סוגיות מהן עולה שחז"ל אכן תופסים כך את מצוות השופר. בסעיף זה, נראה מקומות בדברי חז"ל, ובדברי הראשונים והאחרונים המפרשים אותם, העומדים על הקשר הישיר שישנו בין שופר וקרבן.

1. תקיעה בשופר של איל

דומני שהמקום הבולט ביותר שבו מצביעים חז"ל על קשר בין שופר לקרבן,¹² הוא דברי הגמרא על מצוות התקיעה בשופר של איל דווקא (ראש השנה טז ע"א):

אמר רבי אבהו: למה תוקעין בשופר של איל? – אמר הקדוש ברוך הוא: תקעו לפני בשופר של איל, כדי שאזכור לכם עקידת יצחק בן אברהם, ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני.

עדיין צריך הקול להיות קול שופר דווקא. ברור, הרי, שלא יוצאים ידי חובה לשיטה זו בשופר העשוי מזהב, כיוון שהוא איננו שופר, גם אם קולו זהה. בדומה, רמב"ן (בדרשה לראש השנה, כתבי רמב"ן (שעוועל) עמ' רכז ואילך) כתב שהמשנה לא הזכירה שופר מקרן ראם כיוון שהוא כלל איננו שופר, ואין צורך להתייחס אליו.

10. הראשונים, כמובן, הכירו היטב את המשנה, והם דנים ביחס בינה לבין הברייתא. רמב"ן, למשל, פירש שמשנתנו בשיטת רבי נתן, והוא מצריך שני קריטריונים: שלא יעכב את התקיעה (כבמשנתנו), ושהסתימה תהיה במינו (כברייתא). לעומתו, בעל המאור (ו ע"ב) פירש שהמשנה היא לכלי עלמא, ובמקרה שמעכב את התקיעה פוסל רבי נתן, אך רק אם סתמו שלא במינו.
11. יש לציין, שכאן הדעה שמצוות השופר בגופו מונחת כבר בדברי התנאים, שרבי נתן הוא מהאחרונים שבהם. בכל אופן, ניתן לראות פה תופעה החוזרת על עצמה – הלכה המופיעה במקום אחד (המשנה), דברי האמוראים) כקשורה לקולו של השופר, מתפרשת במקור מאוחר יותר (הברייתא, סתמא דגמרא) כקשורה לגופו של השופר. ניתן לראות כאן את המגמה המולכה מן הקול אל הגוף.
12. יש לציין שהרב נגן מביא את דברי הגמרא הללו בספרו (עמ' 106), אך כנראה איננו מסתפק בהם. לדעתי, יש בידינו כדי לסמוך את הגמרא הזאת ממקומות נוספים.

תקיעת השופר נועדה להזכיר את הקרבן הגדול שהקריבו אבותינו בעקידת יצחק, ובכך דומה כאילו אנחנו מקריבים את עצמנו. יסוד זה, של 'כאילו עקדתם עצמכם לפני', הוא מהיסודות המרכזיים בעבודת הקרבנות.¹³

2. שופר כעבודת פנים

במשנה במסכת ראש השנה, נחלקו תנא קמא ור' יוסי בשאלת כשרותו של שופר העשוי מקרן של פרה. המשנה מנמקת את דעת תנא קמא "מפני שהוא קרן", אך הגמרא מוסיפה עליה טעמים נוספים,¹⁴ ובהם (ר"ה כו ע"א):

היינו טעמא דרבנן – כדרב חסדא. דאמר רב חסדא: מפני מה אין כהן גדול נכנס בבגדי זהב לפני ולפנים לעבוד עבודה – לפי שאין קטיגור נעשה סניגור.

טעם זה לקוח מהלכות עבודת בית המקדש, והוא משליך על הלכות שופר. נראה, שהגמרא תופסת את מצוות השופר כקשורה דווקא לבית המקדש. הגמרא מקשה על כך, מעבודתו של הכהן בבגדי זהב בבית המקדש, ותשובתה היא שהכלל "אין סניגור נעשה קטיגור" שייך רק בקודש הקודשים, ובלשון הגמרא – "בפנים", שופר – לדברי הגמרא – "כיון דלזכרון הוא – כבפנים דמי". כיון שהוא נועד לזכרון לפני ה', הוא דומה לכניסה לקודש הקודשים.

3. שופר של בהמה טמאה

הגמרא לא מתייחסת בפירוש לתקיעה בשופר של בהמה טמאה. הרמב"ן התלבט בשאלה זו, והוא נשאר ב'צריך עיון', כאשר השיקול שלו לאסור – אף על פי שהמשנה אמרה ש"כל השופרות כשרים", ולא סייגה זאת ביחס לבהמה טמאה – הוא ש"כאן אמרו, כיון דלזכרון אתי כלפנים דמי" (דרשה לראש השנה, עמ' רל"ב).

13. ראו מה שכתב על כך יונתן גרוסמן, תורת הקורבנות, אלון שבות תשפ"א, עמ' 14-15.
14. האמוראים מציעים טעמים נוספים, חלופיים לזה שמוצע במשנה, אך לסתמא דגמרא עניין זה, שהאמוראים מתעלמים מהטעם הנזכר במשנה, קשה, והוא רואה בטעמי האמוראים "חדא ועוד" (השווה לברכות יד ע"ב – שם הטעמים השונים מבטאים תפיסה שונה של מצוות קריאת שמע! ואכמ"ל). וראה, למשל, את דברי רבי שלמה קלוגר (חידושי רבי שלמה קלוגר על הש"ס, ירושלים תשס"ז): "והנה בש"ס... משני דחדא ועוד קאמר, אבל הירושלמי לא אמר כן".

4. מקום התקיעה

ישנה זיקה בין תקיעת השופר למקום המקדש. זיקה זו באה לידי ביטוי בשני אופנים. ראשית, בבית המקדש¹⁵ מתקיימת מצוות שופר עם דינים שונים,¹⁶ כאשר פיו מצופה זהב, ויחד אתו מתקיימת גם תקיעה בחצוצרות (ר"ה כז ע"א):

רב פפא בר שמואל סבר למיעבד עובדא כמתניתין. אמר ליה רבא: לא אמרו אלא במקדש. תניא נמי הכי: במה דברים אמורים – במקדש, אבל בגבולין: מקום שיש חצוצרות – אין שופר, מקום שיש שופר – אין חצוצרות. וכן הנהיג רבי חלפתא בציפורי, ורבי חנניא בן תרדיון בסיכני, וכשבא דבר אצל חכמים אמרו: לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית בלבד. אמר רבא, ואיתימא רבי יהושע בן לוי: מאי קראה – דכתיב בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה', לפני המלך ה' – הוא דבעינן חצוצרות וקול שופר, אבל בעלמא – לא.

מלבד צורת הקיום המיוחדת, ישנו דין נוסף הקושר את מצוות שופר למקדש, וזהו הדין של תקיעת שופר בשבת. המשנה במסכת ראש השנה אומרת (פ"ד מ"א): "יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת במקדש היו תוקעים אבל לא במדינה". הלכה זו, כבר יש בה כדי לחבר בין תקיעת השופר ועבודת המקדש, אך החיבור הזה מתחזק עוד יותר על פי ההסבר המובא בירושלמי, על השייכות המיוחדת – הנלמדת מן הפסוקים – של מצוות השופר לבית המקדש (פ"ד ה"א):¹⁷ "תני רשב": 'זהקרבנתם' – במקום שהקרבנות קריבין". פשוט דברי הירושלמי היא, שדרשה זו, האומרת שבשבת תוקעים רק "במקום שהקרבנות קריבין", היא מדאורייתא.

-
15. דברי הגמרא לא מבוררים, שכן היא נוקטת פעם אחת "במקדש" ופעם אחרת "בהר הבית". הרמב"ם (הלכות שופר פ"א ה"ב) שכן הוא "במקדש", ורבנו מנוח פירש שכוונתו לכל ירושלים, אך הקשה עליו ב'בית מנוחה'. מקור הבלבול הוא הביטוי "לפני ה'", הסובל יותר ממשמעות אחת, וכפי שציין בהרחבה מו"ר הרב דוד הנשקה, "לפני ד" – מקדש או ירושלים, המעין מב ג (תשס"ב), עמ' 34-41.
16. הרבנים מאיר נהוראי וחיים נבון (לעיל הע' 3) הביאו את דברי הרש"ש (כו ע"ב), האומר שגם המצווה בשל איל דווקא – כשיטת רבי יהודה שכמותה אנו פוסקים להלכה – היא רק בבית המקדש, "אבל בגבולין כל השופרות כשרין חוץ משל פרה". ולפלא שלא הזכירו שכבר הרמב"ן (בדרשה לראש השנה, עמ' רלא) כך כתב: "אבל שופר שבמקדש שהיא מצוה שלכתחילה היה של יעל פשוט [לשיטת רבי מאיר, שאין אנו פוסקים כמותה, ע"צ] ולא פליגא ארישא כלל, דכולה הך מתניתין מצוה הנוהגת במקדש קתני".
17. הן בירושלמי הן בבבלי ישנם ביאורים נוספים, התולים את התקיעה בבית הדין ולא בבית המקדש. ראה אצל הרב זולדן (לעיל הע' 3), עמ' 51, שהביא מה'תרועת מלך', שמקום בית הדין הוא משום זכר למקדש. וראה אצל הרב ברונר (שם), שתלה מחלוקת זו בשאלה אם המוקד של ראש השנה הוא המלכויות או הזכרונות, וצ"ע.

5. שופר לזכרון

בהמשך לראייתו של השופר כעבודת המקדש, ואף כזאת הנעשית בפנים, תכליתו של השופר – לפחות לדברי הראשונים – שווה לזו של עבודת הקרבנות.

הגמרא (סוכה לא ע"א) מביאה מחלוקת בין רבי אליעזר לחכמים על כשרותה של סוכה גזולה. הגמרא מעמידה את מחלוקתם סביב השאלה האם יוצאים ידי חובה בסוכה שאיננה שלו, ולכן אף מסייגת את דעת רבי אליעזר, ואומרת שהוא יודה לחכמים במקרה בו למרות הגזל הסוכה נקנתה לגזלן. הריטב"א מביא את שאלתם של בעלי התוספות על כך:¹⁸

והקשו בתוספות: מכל מקום, כיון שתקפה מחברו, הא איכא מצוה הבאה בעבירה! ותיירצו, דלא אמרינן מצוה הבאה בעבירה אלא בדבר שהוא בא לרצות, כגון קרבן, שופר ולולב וכיוצא בהם, אבל בסוכה, שאין בה ריצוי, ליכא משום מצוה הבאה בעבירה.

מדוע, שואלים בעלי התוספות, סוכה גזולה כשרה? הרי גם אם יכול לצאת ידי חובה בסוכה של חברו, עדיין הוא עושה בכך עבירה, וב'מצווה הבאה בעבירה' איננו יכול לצאת ידי חובה! הריטב"א מגביל את חלותו של הכלל הזה רק למקומות שבהם תפקידה של המצווה הוא 'לרצות' את הקב"ה – חפץ של עבירה איננו יכול לרצות, כפי שלומדת הגמרא מדברי הנביא (מלאכי א, יג): 'יְהִיבְאֲתֶם גְּזוּל, וְאֵת הַפֶּסַח, וְאֵת הַחֹלֶה, וְהִבְאֲתֶם אֶת הַמִּנְחָה – הַאֲרֶצֶה אוֹתָהּ מִיְדְּכֶם?!'. לא זו הדרך לרצות את הקב"ה. לפי דרכנו למדנו, ששופר הוא מהמצוות שבאות 'לרצות', בדומה לקרבן – ובדומה לארבעת המינים שעל הקשר בינם לבין הקרבן כבר עמד אל נכון הרב נגן.

6. ביקור ממום

הדברים שנביא להלן לא מתייחסים, אמנם, במפורש לשופר, אך דומני שניתן לראות אותם כחלק מהמארג הכללי שאנחנו מנסים להציג.

כנראה שבאשכנז היה מנהג רווח להתענות ארבעה ימים לפני ראש השנה. על מנהג זה, המובא בספר ה'לבוש', כתב ב'אליה רבה' (סי' תקפ"א סק"ח):

18. הדברים אינם מופיעים לפנינו בתוספות שעל הדף, אך הם נמצאים בשינוי קצת – בלא הזכרת הריצוי והשופר – בתוס' ר"ש משאנץ לפסחים לה ע"ב: "דשאני לולב שמהללין בו ומשבחין למקום, וכן קרבן וכיוצא בו". בתוס' רבנו פרץ לפסחים שם (שכבר עמדו, כנראה, למול עיניו של הריטב"א – ראה, למשל, במבוא לחידושויו על מסכת עירובין במהדורת מוסד הרב קוק, עמ' 26), מזכיר שהשבח וההלל שיש במצוות הללו הוא "כדי לרצות בו", אך נראה שהכללת השופר הוא חידוש של הריטב"א.

עוד טעם,¹⁹ דבכל הקרבנות נאמר "והקרבתם", ובראש השנה נאמר "ועשיתם" (במדבר כט, ב), שיעשה האדם עצמו קרבן בראש השנה. ולהכי צריך ד' ימים, ע"י התענית יבקר ויפשפש בחטאיו, דומיא דקרבן מפני המומין [עטרת זקנים סק"א].

כאמור, ה'אליה רבה' לא מתייחס לתקיעת שופר, אבל הוא כן מתייחס לכך שבראש השנה אנחנו כאילו מקריבים את עצמנו. בדברי הגמרא לעיל ראינו שהשופר הוא הכלי שבאמצעותו מעלה הקב"ה עלינו כאילו הקרבנו עצמנו לפניו, וה'אליה רבה' מזכיר היבט נוסף של ההשוואה הזאת – אם ישנו קרבן, הרי שיש צורך בביקור מ'מום'.

7. שופר בעל מום

אם ה'אליה רבה' התייחס למומים שישנם באדם, ושהוא צריך להגיע נקי מהם – כקרבן – לתקיעת השופר שבראש השנה, הרי שיש מקום לשאול אם בשופר עצמו ישנו איזשהו פסול של 'בעל מום'.

כבר התייחסנו לעיל לעובדה ששופר שניקב – למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה – פסול, והשאלה היא רק כיצד אנחנו מתייחסים לפסול הזה. אם אנחנו אומרים שהפסול הזה נובע מכך שישנו חוסר בגוף השופר – כפי שעולה ממחלוקת רבי נתן וחכמים בברייתא, ובניגוד לעולה מפשטות לשון המשנה, שהפסול הוא בקול – הרי שזהו ממש פסול של 'בעל מום'!

מי שכבר עמד על משמעות הדברים הוא הרב הנזיר, ברשימות שיצאו מכתב ידו.²⁰ נקודת המוצא של הרב הנזיר היא דברי הפסיקתא רבתי (מהד' איש שלום, פסקה לט):

ילמדנו רבינו, שופר שניקב וסתמו – מהו שיהא כשר לתקוע בו? כך שנו רבותינו: "אם מעכב הוא התקיעה פסול, ואם לאו כשר", מה טעם? דכתב: "וה' אלהים בשופר יתקע" (זכריה ט' י"ד), מה שופרו של הקדוש ברוך הוא שלם, אף שופר של ר"ה יהא שלם.

הטעם הזה מתאים, לדברי הרב הנזיר, למאן דאמר שהפסול הוא בגוף השופר, "אלא שכאן הוא טעם אגדי, והשופר כמו **בעל מום**".²¹ מלבד מה שאכן, לדעתי העניה, קריאתו של הרב

19. הטעם הראשון שמזכיר לכך הלבוש הוא הרצון להתענות בכל עשרת ימי תשובה, ו'השלמה' של ארבעה ימים מתוכם שבהם אי אפשר להתענות: שני ימי ראש השנה, שבת תשובה וערב יום הכיפורים.

20. הרב דוד כהן, ספר קול ואור, ירושלים תשמ"ז.

21. שם עמ' לח. יש לציין שהרב הנזיר לא מוצא את המחלוקת אם מצוות השופר בגופו או בקולו במחלוקת בין המשנה לתוספתא – כדברינו, בעקבות הרב שושטרי – אלא במחלוקת בין בעלי התוספות והרמב"ן. לתוס' (כז ע"ב ד"ה ניקב), בפסול שופר שניקב וסתמו, הנקב לא מעכב את התקיעה עכשיו (אך הוא עיכב אותה קודם שסתמו). הפסול, לפי זה, הוא בגלל התוספת שבסתימה, וזהו פסול בגוף השופר, אף שקולו איתן כקודם. לעומת זאת, אם אנחנו אומרים שהקול שונה עכשיו,

הנזיר מדויקת מלשונו של המדרש, הדורש שהשופר "יהא שלם", דהיינו תמימות, אני חושב שאפשר ממש להוכיח כדבריו מההלכה הבאה בפסיקתא רבתי (שם):

אמר רבי עקיבא: בעל מום כשר לתקוע בר"ה וביובל, שנאמר: "והעברת שופר תרועה וגו' בכל ארצכם" (ויקרא כה, ט), אבל על הזבחים לאו.

למרות הפיתוי לומר שדברי רבי עקיבא מתייחסים למום בשופר, ולא בתוקע,²² ההקבלה – שציין לה ר' מאיר איש שלום, מהדיר הפסיקתא רבתי – בין דבריו כאן לדבריו במחלוקתו עם רבי טרפון המופיעה בספרי במדבר (בהעלתך פסקה עה), מלמדת שרבי עקיבא עוסק כאן בדרישה לתמימותו של התוקע בשופר, ולא של השופר עצמו. אך מה עניינה של הלכה זו כאן? נראה שמה שגרר את דברי רבי עקיבא היא ההלכה הקודמת, העוסקת בשלמות השופר. הדרשן הזכיר את המשנה האומרת שהשופר צריך להיות שלם, ובעקבות כך חש צורך לציין, שהתוקע בשופר דווקא יכול להיות בעל מום. לפי דרכנו למדנו, שהשלמות שמדברת עליה הפסיקתא רבתי היא 'תמימות', העדר 'מום', ממש כמו בקרבנות.

8. כהן לתקיעה

כאמור, רבי עקיבא אומר שהתוקע בשופר יכול להיות בעל מום. דבריו הללו מעוררים שאלה נוספת: האם התוקע במקדש צריך להיות כהן דווקא? לכאורה, מכך שרבי עקיבא אומר שהוא לא צריך להיות תמים, נראה על פניו שהוא צריך להיות כהן דווקא, והיינו יכולים לחשוב שחלים עליו דיני כהונה.²³

יש להודות ביושר, שהתעלמותם של רוב הראשונים משאלה זו מלמדת שלדעתם גם זר היה יכול לתקוע בשופר, ואף בתקיעת שופר שבמקדש. כך הביין ב'מנחת חינוך' (שפד, ה), שכתב ש"נראה דבשופר היו תוקעין הן בראש השנה הן בתעניות אפילו ישראלים, דבשופר לא מצינו בשום מקום קפידא בכהנים". אך מה שלא מצא ה'מנחת חינוך', נמצא

אחרי הסתימה, ובלי שהקול היה שונה היה השופר כשר – וכך אומר, למשל, הרמב"ן (מלחמת ה' ו ע"ב ד"ה ועוד ניקב, ועוד) – הרי שהשופר פסול בגלל קולו, ולא בגלל גופו. לענ"ד הדברים אינם מוכרחים, ואכמ"ל.

22. מבחינה לשונית הדבר מתאפשר, שכן אפשר ש"כשר לתקוע" פירושו כעין 'כשר לתקוע בו'. לדעתו, העובדה שרבי עקיבא לא דורש מהשופר (ולמסקנת דברינו – מהתוקע בו) להיות תמים, לא מחלישה את דברינו. להיפך: מכך שרבי עקיבא חש צורך להתייחס לאפשרות זו, והוא מדבר על תקיעת שופר בטרמינולוגיה השייכת לתחום הקדשים, נראה שאכן יש קשר ביניהם, גם אם ישנם הבדלים הלכתיים – וכמו למשל העובדה הפשוטה, הנזכרת גם בדברי רבי עקיבא, שתקיעת שופר לא מתרחשת רק במקדש, למרות האופי המיוחד שניתן לה שם.

23. בצורה דומה הוכיח ה'מנחת חינוך' (שפד, ה) מדברי הספרי שלתקיעה בחצוצרות צריך דווקא כהן, אך כנראה שהפסיקתא רבתי – המדברת על שופר – לא עמדה לנגד עיניו.

ב'כתוב שם' לראב"ד (ר"ה כז ע"א ד"ה אבל בגבולין): "ובמקדש הכל בכהנים, מפני שהקשו [שופר וחצוצרות, ע"צ] זה לזה ואין לישראל תקיעה במקדש".

את השאלה האם צריך כהן לתקיעה בחצוצרות שעם השופר, תולה הגאון הרב צבי פסח פרנק,²⁴ בחקירה ששמע מפי הרב יעקב קלמס: האם תקיעת השופר והחצוצרות במקדש היא פרט בהלכות ראש השנה, וכמו שישנן בסוכות מצוות השייכות למקדש, או שהוא פרט בהלכות קדשים, וכשם שבכל מועד ישנן תקיעות בעת הקרבת הקרבן. לדברי הרב פרנק, אחת ה'נפקא מינות' לכך תהיה שאלת הצורך בכהן: "דאם זה מדין חצוצרות במועדות, צריך שהתקיעות יהיו דוקא בכהנים", דהיינו ברור לו שאם התקיעה בחצוצרות היא פרט בהלכות תקיעת שופר של ראש השנה אין צורך בכהן.²⁵ כאמור, לפי הניסוח בפסיקתא רבתי – ודבריו המפורשים של הראב"ד – לא רק שאין הדברים פשוטים כל כך לגבי החצוצרות – אף לגבי השופר הדברים לא מבוררים.²⁶

גם אם אפילו במקדש אין צורך בכהן, ישנה הלכה המלמדת על כך שגם בגבולין מתייחסים לתוקע כאילו הוא כהן. רמ"א (או"ח סי' תקפ"ד סעיף ב) כתב על פי ה'כל בו' ש"ש מקומות שנוהגים לקרות התוקע ממנין החמשה העולים לספר תורה". הגר"א בביאורו להלכה זו כתב: "דוגמת כהן גדול ביום הכיפורים", ובספר 'דמשק אליעזר' ביאר, שזאת כיוון ששופר הוא לזיכרון, כמו עבודת הכהן לפני ולפנים.²⁷

ד. סיכום

במאמרי ניסיתי להציג תמונה, שראשיתה בדברי חז"ל, והיא ממשיכה דרך הראשונים והאחרונים. המגמה שלהם היא לראות במצוות השופר – בניגוד לאינטואיציה הבסיסית – מצווה הדומה במאפיינים שונים לעבודת הקרבנות. תמונה זו מורכבת מקווים שונים: ההבנה שמצוות השופר מתקיימת בגוף השופר, ולא רק בקולו; דברי אגדה, המנמקים עניינים שונים במצוות השופר בטעמים המזכירים את עבודת הקרבנות; פרטי הלכות שונים, המשותפים למצוות שופר ולעבודת המקדש ומערכת השוואות בין פרטי הלכות

24. הרב צבי פסח פראנק, מקראי קודש: ראש השנה ויום הכפורים, ירושלים תשמ"ט, סי' לט. ניסחתי את החקירה כפי שאני מבין אותה – ניסוחו של הרב פרנק שונה במקצת.

25. ולא כפי שכתב הרב זולדן (לעיל הע' 3), עמ' 36, שהשאלה היא לגבי שופר.

26. וראה חידושם הנפלא של הרב מאיר נהוראי והרב חיים נבון (לעיל הע' 3), שניתן לתפוס את החצוצרות בראש השנה כחלק מתקיעת החצוצרות המלווה את הקרבנות במקדש, כאשר תקיעת השופר היא הקרבן שאליו מתלוות החצוצרות.

27. ראה עוד ב'ברכת אליהו' שם, בהע' 2.

לולב, המתקשרים לעבודת המקדש, לפרטי הלכות שופר.²⁸

את הגישה האומרת שמצוות השופר מתקיימת בגופו, ולא בקולו – וממילא, הוא משתייך לעבודת הקרבנות – מוצא הרב הנזיר במקורות השייכים לפנימיות התורה, בדברים המובאים בשם הרמ"ק: "מפני שהשופר בעצמו עיקר... והקולות טפל דביה כלילין".²⁹

בע"ה מהרה ייבנה המקדש, ונוכל לשוב ולקיים את מצוות שופר כתיקונה במקום אשר יבחר ה', ככל פרטיה ודקדוקיה. אך גם עד אז, נוכל לראות בתקיעת השופר שריד ופליט שנותר לנו, שבו אנחנו עוד שייכים לעולם המקדש, מקריבים את עצמנו כקרבן לפני הקב"ה, דבר הממלא אותנו בגעגועים.

28. אגב סקירתנו על הקווים המקבילים בין מצוות תקיעת שופר לעבודת המקדש, נגענו בכמה עניינים המצויים גם בארבעת המינים. כיוון שהרב נגן הוכיח באריכות את ההקבלה שבין ארבעת המינים לעבודת הקרבנות, הקשר בינם לבין תקיעת שופר מחזק את ההקבלה שבין תקיעת שופר לעבודת המקדש. להלן מערכת ההקבלות בין שופר לארבעת המינים, עם ההפניה לדברי הרב נגן, המבאר את הקשר לקרבנות:

ההלכה	דברי הרב נגן	בהלכות שופר
פסול גזול	עמ' 85-88	דעת רב הושעיה בירושלמי סוכה פ"ג ה"א, ריטב"א סוכה לא ע"א.*
ריצוי	עמ' 88	ריטב"א שם.
תמימות	עמ' 89-93	פסיקתא רבתי לט, הרב הנזיר בספר 'קול ואור'.
מקום המקדש	עמ' 95-99	ר"ה כז ע"א וירושלמי ר"ה פ"ד ה"א.

* יש לציין שבבבלי אין התייחסות לשופר הגזול, ובירושלמי ההתייחסות איננה ברורה (ראה לעיל בהע' 6, ובדברי שושטרי), חרף דברי המאירי, האומר (ר"ה כח ע"א): "שופר הגזול לא נזכר דינו בתלמוד שלנו, אבל בתלמוד המערב פירשו שאין תוקעין בו לכתחלה אבל אם תקע בו יצא", ושמא גירסה אחרת הייתה לו בירושלמי (וראה בהערת המהדיר הרב אברהם סופר, הע' 7). המאירי ממשוך: "ולקצת גדולי הדור ראיתי שחולקין עם תלמוד המערב לפסול בדיעבד, שכל המקיים מצוה בדבר הגזול לא קיים את המצוה" – בדומה לתפיסת הריטב"א. להלכה אנו פוסקים בעקבות השולחן ערוך (או"ח תקפו סעיף ב), שבדיעבד יצא בשופר גזול.

הקבלה נוספת, שאפשר שגם היא קשורה לעניין, קיימת בין הדרישה ההלכתית הקיימת בלולב (סוכה מב ע"א: "כשהפכו"), ומקורה בזקיפת הערבות לצד המזבח (סוכה מה ע"ב), שם היא נלמדת מקרשי המשכן(!), שקיום המצווה יהיה "דרך גדילתן", לבין הדרישה ההלכתית הקיימת בשופר, שהתקיעה תהיה "דרך העברתו". לענ"ד, בשני המקומות מתקשרים הדברים לצורך ב'טבעיות' שישנו במצווה, שזהו יסוד המתקשר גם הוא למקדש, ואכמ"ל.

29. קול ואור, עמ' לט (ועי' עוד שם בעמ' קמב). במקום אחר באותו ספר, עומד הרב הנזיר על כך שמסכת ראש השנה מחולקת לשני חלקים, שהראשון – פרקים א-ב, העוסקים בקידוש החודש – עניינו ראייה, והשני – פרקים ג-ד, העוסקים בשופר – עניינו שמיעה. המפרשים העירו על כך שמ"א בפ"ג שייכת עוד לחלק הראשון, ולפי הרב הנזיר היא נמצאת במקום זה "לאיחוד פרקי הראיה דקדוש החדש, והשמיעה דשופר" (עמ' קנב). גם ההתייחסות לפסולים בגוף השופר, יש בה מעין החיבור הזה, שכן אנחנו עוסקים בצדדים החיצוניים, הנראים, של מצווה שעניינה קול. ואכמ"ל.

בגדי

הכהונה

